

SABINO ARANA ETA EUSKAL ERAKUNDETZEA

Bilbo, 2003-XI-20

Jose Luis Lizundia,
Euskaltzain osoa

Sabino Aranaren heriotza mendeurrenkari bildu gara, gaur, hemen. Sabino-
ren ideologia politikoa aztertu da gehienbat, askotan, gaur egun «trasladuta» be-
re alderdirik okerrenak, orduan, Europan zehar korritzen zutenak parekatu gabe.
Euskararekikoekin antzera gertatu da, baina, gai hau, nik baino hobeki, Agirre-
azkuenaga, Iztueta, Laka, Pellen eta Urrutiak, jorratuko dute.

EUSKAL AKADEMIAZ.–Sabino Aranak 1886ko uztailaren 27an *Eus-
kal Erria* aldizkarian, hots, Durangoko Euskal Jai ospetsuak igaro eta hilabe-
tera idatzitako artikuluz baliatuko naiz Aranak gure Nazioaren hizkuntza eta
historia erakundetzeari ematen zion garantiza adierazteko:

«¡Dichoso el pueblo que conoce su historia!... En los naturales de las regiones
que, como las del norte de Laburdi (oraintsu ETBk zerbait esan digu horretaz, baina
Sabinok, jadanik, bazekien) y Suberoa, Este de Nabarra, Oeste de Bizkaya y Sur de
Alaba y Nabarra, han perdido su idioma, el carácter euskariano ha desaparecido en
la mayoría, y desfallece y casi muere en los que han conservado pura la sangre de
su raza»... «El euskara es, pues, elemento esencial de la nación *euskalduna*; sin él,
las *instituciones* de ésta son imposibles. La desaparición del euskara causaría irreme-
diablemente la ruina de aquella nación...». Mas para llevar a feliz término el estudio
de la lengua e historia euskarianas, precisa la uniformidad de ideales, *la unidad y sim-
plificación de métodos y la unificación de teorías*. Esto sólo será posible cuando las
personas que en nuestro suelo se consagran con más o menos interés a los estudios
históricos y filológicos, reuniéndose en *sociedad*, constituyan una *Academia...*, *una
Academia*, en fin, que estudiando seriamente la *historia e idioma...* atienda por esta
doble manera el bienestar de su patria directamente, e indirectamente en *beneficio*
del saber humano...» «Teniendo en cuenta la importancia de una *Academia...* El Ay-
untamiento de Durango, cuyo premio correspondió a la obra del señor Artiñano, va
a presentarla a la Diputación de Bizkaya, a fin de que apruebe y prohija un Proyec-
to cuyos Estatutos son inmejorables (Artiñanonaz ari da Sabino), y proceda a la ins-
talación de la *Academia en conformidad con las Diputaciones hermanas...*».

Zoritxarrez hogeitamabi urte itxaron izan behar izan zuen hizkuntzaren
Akademiak sortzeko, hori bai, Sabinok iragarri bezala, lau diputazioen babes-
pean. Historiaren Akademiarik ez zen eta, ez da sortu, ez Artiñanok nahi zu-
en Akademia bikoitzarekin ez bestela.

Urteak geroago, 1940ko azaroaren 30ean, Londresen, nire ustez Euskal Gobernu gizonik hoberenetarikoa izan den Manuel Iruok, aurkeztutako Euskal Errepublikaren Konstituzioak (Ibarretxeri plana egin diotenenk ezagutu ote dute aurreproiektu hori?) 37. artikuluan honako hau dio:

«Las Academias de la Lengua, Historia, Artes, Ciencias, Legislación y Jurisprudencia, funcionarán bajo la protección del Estado, y en régimen de autonomía....»

Ez bakarrik Sabinok eta Iruok, Koldo Mitxelenak ere behin baino gehiagotan aipatu zuen Historia Akademiaren falta. Madrilgoaren erasoak ikusita, nabaria da haren beharra.

1901ean, Hondarribian egindako Biltzar famatuaz eta Sabino Aranaren partaidetzaz luze eta kritikoki idatzi da, baina ahazturik haren erakundetzea nondik nora zihoan:

«Conviene recordar que Arana-Goiri no era partidario de esta Asociación (Eskualzaleen Biltzarraz ari da editorea) y que todos sus esfuerzos en aquellos Congresos fueron enderezos a la creación de *la Academia de la Lengua Vasca*»

Are gehiago, Hondarribiko Kongresoaren adierazpena honela hasten da:

«En la ciudad de Fuenterrabía, a 18 de noviembre de 1901, bajo la Presidencia del señor Adema, Canónigo de la Catedral de Bayona, se reunió la Comisión Permanente del Congreso Basco... y se adoptaron los siguientes acuerdos: Que se lleve a debido efecto, sin pérdida de tiempo, en su totalidad el plan presentado por Don Sabino Arana, en la reunión de septiembre, respecto al procedimiento que ha de seguirse para estudiar y determinar la unificación de la ortografía euskera....».

Batzorde Iraunkorreko lagunak ez ziren edonor eh! Adema, Campión, Arbelbide, Azkue, Broussain, Guerra, Hiriart-Urruti, Serapio Muxika, Daranatz eta Guilbau.

Aranari eskatu zioten txostena, baina, gaisorik nonbait ez zuen joaterik izan, nahiz eta idazki bat bidali zuen. Gero izugarrizko eztabaidak sortu ziren eta Azkuek berak hau zioen Broussaini idatzitako gutun batean (1902-III-12):

«Habría todavía otra solución que sería encargar de esta unificación de la ortografía a una *Academia Vasca*. Pero esta Academia está todavía en el limbo y no nacerá jamás».

Ez zen igarle izan lekeitiarra, zeren eta hamazazpi urte geroago sortu baitzen eta bera izango zen lehen burua. Are gehiago, Euskaltzaindiaren 8. Batzarrean, Bilbon, 1920ko urtarrilaren 15ean, 6. erabaki legeaz hau agertzen da:

«Beraz, Euskaltzaindiak beretzakotu duan euskal abecé auxe da: (eta 6 bokal eta 25 kontsonantedun alfabetoa irakur daiteke, *h* tartean) eta 7. «Euskaltzaindiak gure izkerazko idazle guztiei eskatzen die arren, ahal delarik behintzat, idazkari auxe, ta besterik ez, erabili dagiela».

Sinatzaileak Eleizalde'tar K., zadorlaria (ote dakite askok nor zen Eleizalde bergarra eta jeltzalea?) eta R.M. Azkue, euskaltzainburua. Alfabeto honen oinarri osoa Sabino Aranarena, egia esan, honek ere *k* eta beste letra bazuk Aizkibel azkoitiarregandik hartu zituen.

Ortografiaren zentzu nazionala argitzeko *Pater noster* otoitza korrejitzeaz aritu zenean, alde batera utzirik bere garbizalekeria, berau ez baita nire egitekoa, hizkuntzalariena baizik, pasarte hau dakart:

«He de hacerlo en el sistema gráfico que más correcto me parezca, mientras tanto que por el Congreso de Euzkeristas convocado para el presente en Hondarrabia no se decida..... cuál sea la ortografía que *todos debemos aceptar*».

Ikusten da Biltzar horren ondorioz eta bera desiatzen zegoen Akademiaren esanetan jartzeko. Bibliografia ugaria erabiltzen du korrejitze lanerako, lapurterazkoan L. Diharassarryren *Giristino-Legeaz* baliatzen da, horkoan bakarrik «*Gure aita...*» esaten baizen eta berak Hegoaldeko hiru euskalkietara ere pasatu zuen, Kontzilioaren ondoren gertatzen den legez. *H* zorionezkoaren aurka ez zuela argi ikusten da Sabinorengan, zeren eta bere Iparraldeko *Gure aita* bertutuan, *saindukiren* ordez, *donhoki* erabiltzen baitu, *zeruan* ordez *donhoki*, *borondateren* ordez *nahia*, *barkharen* ordez *hazkhetsi*, *amenen* ordez *halaxe*. Bazekien hatxeak ongi erabiltzen, postkonsonantikoak ere. Lapurterazkoa eta nafarrerazkoa, bizkaierazkoa eta gipuzkerazkoak baino hobeagotzat jotzen ditu, bestalde. Bazekien, gainera, *h*-a berea zuela Iparraldeko euskarak, frantsesak edo okzietanierak mailegatu izan bazuen ez zuelako onartuko:

«La reforma moderna (de z, siempre g, etc) nos vino del otro lado del Bidasoa...».

«El sonido *h* no es general en Bizcaya ni peculiar de una región determinada de ella... (1) En un principio estaba en la creencia de que no era bizkaína, pero hoy (geroago idazten du) tengo que acusar su irregular existencia, pues lo he oído a varios bizkainos de distintas localidades, una de las cuales es mi república natal, Abando, en la voz Haungoikoa»

Beraz, *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino* delakoan erabiltzen ez badu ere argi dauka beste euskalkietan erabiltzea zilegi dela:

«Pero esta demarcación interdialectal que propongo ¿supone también diversidad de ortografía? En manera alguna».

* * *

Euskal Katedra famatua zela eta, alegia, Bizkaiko Diputazioak sortua eta nahiz eta Sabino bera aurkeztu arren, Azkuek irabazi zuena, erresumin apurrik gabe, euskararen erakundetzearen alde proposamen berriak egiten dizkio Diputazioari: sariketa mota bi sortzea ikasleen artean. Eta horiez gain:

«certámenes de dos clases: literarios (prosa y poesía), y euskeralógicos (gramaticales y lexicológicos), fijándose los números o temas, por el jurado, con tres

o cuatro meses de antelación. Seguro estamos de que estos certámenes vendrían a ser origen de la Academia de la Lengua, que tanta falta hace. Por último, creemos también que sería un excelente estímulo para los que puedan escribir en euskera (horrela idazten baitu oraindik 1895an) libros científicos u obras literarias, y que por falta de medios quedan retraídos en el silencio, que la Diputación destinase anualmente cierta cantidad para premiar las obras euskéricas. He ahí todo lo que pedimos»

Gaur egunerako ez litzateke asko, baina XIX. menderako bai ordea. Nork eta non eskatu zion euskal erakunde publiko bati horrelako zerbait garai hartan? Egitasmo aurrelaria, benetan.

LAU HERRIALDEEN ARTEKOA, DIPUTAZIOEN BIDEZ

Bizkaiko diputatu probintzial zelarik euskal erakundetzeaz egin zituen ahaleginak ere zehazki aztertzeo daudela uste dut. Norbaitek, noizbaiten ikeretzea onuragarria litzateke. Nik neure kontutik egindako zenbait dakarkizuek, hain zuzen, gaur eta hemen, zeren eta eraikuntza honetan baitzegoen Bizkaiko Diputazioa Sabino hogeitaz diputatutik abertzale bakarra zen.

1898ko azaroaren 24an aurkeztutako mozioak hitzez hitz kopiatzea me-rezi du:

«Proyecto para la constitución de un *Consejo regional*, o Junta Superior de Araba, Gipuzkoa, Nabarra y Bizkaya, cuyos fines serían: a) Guiar, con voz de consejo, a las Diputaciones de dichas cuatro Provincias en las cuestiones de las mismas con el Poder Central, ora se trate de cuestiones de aplicación temporal, ora de las que tiendan a resultados estables, que conciernan al interés particular de sólo alguna de las Diputaciones hermanas, ya al general de todas ellas. B) Proponer a las citadas Diputaciones, para su ejecución por las mismas, todo lo que sea de notable interés para el bien común, moral o material de las cuatro Provincias».

Prat de la Riba katalanismo pragmatikoaren «aitak» bezala, idearioari uko egin gabe «la política del posibilisme» jarraitzea da hau.

1899ko ekainaren 27ko bilkuran hartutako erabakiaz pozik agertzen zen, alegia, Bizkaiko Diputazioak, Gipuzkoakoaren eraginez, lau herrialdeek Unibertsitate Barruti edo Distritu bat sortzea Madrilgo Gobernuari eskatzea, gestio hori Nafarroako Jauregian egin zelarik. Hara hor zer zioen amaieran:

«Si somos implacables en el ataque, cuando creemos perjudicial para nuestro pueblo la conducta de sus representantes, no hemos de escatimar seguramente nuestro sincero aplauso en todas aquellas ocasiones en que, como hoy ocurre, se emprende con valentía una obra beneficiosa para el País...» «...es ésta, y no otra, la aspiración de todo buen vasco, pues que lleva, no sólo a la conservación de los pobres vestigios que quedan en pie... sino a la restauración perfecta de nuestro Pueblo...».

Sustraiko estrategia ahaztu gabe, taktika posibilistaz baliatu deitzen zaio horri.

Bizkaiko foru erakundetzeaz argi zeukan diputazioek ez zutela ordezkatzten Jaurerria, ez eta Araba eta Gipuzkoako Probintziak, baizik eta Batzar Nagusiek. Ikusten da Lemonauria foruzale liberalaren esaldia ezagutzen zuela, alegia:

«La Diputación es una institución secundaria en la historia del Señorío, es en las Juntas Generales donde se residencia la representación genuina del País».

Hauxe dio Sabinok:

«Yo no me he de oponer a que la Diputación Provincial sea la encargada de emitir ese informe (Madrilera foru erakundetzeaz lege egitasmo bat proposatzeaz), a lo que me opongo es a que pueda entenderse que las Diputaciones actuales representan y sustituyen a las antiguas Juntas Generales del País».

Orduan eta, geroago, diputazioetan agintean zeuden, era desberdinetako monarkikoei ez zitzaien interesatzen Batzar Nagusirik birsortzerik, Kontzertu Ekonomikoa izatearekin aski zuten, diputazioetan kazikeaturik, herri erakunde errepresentatibo kontrolatzailerik gabe. Nafarroan, zeinek 1841etik, etenik gabe, Foru Diputazioa gorde den, berorren indarraz baliatu da mende eta erdian eskubidea herri erakundetze bat ez izateko, are gutxiago, lauen artekoa. Batzar Nagusien bersortzea ez zen gauzatu 1979.urterarte, zeinetan Ahaldun edo herri ordezkari hautatua izateko zoria izan nuen eta Jose Mari Maku, Ahaldun eta Diputatu Nagusi, berari Gernikako Batzar Etxean esan nion moduan, Fidel Sagarminagaren ondorengo ehun urte geroago, Sagarminaga foruzale liberal eta «euskalerrriako»aren esaldi ez hain ezaguna oroitzuz:

«Allá donde muere una lengua, fenece una nacionalidad».

1902ko martxoaren 5eko proposamena ere interesgarria da, alegia, Gernikako Batzar Nagusi guztien Agiriak argitaratzea, zehazki eta ortografia aldaketarik gabe, dauden-daudenean. Batzar-agiriok kronologikoki liburu bilduma legez atera, salgai jarri banaketa eta guzti. Ehun urte geroago, oraintsu hasita egon arren, burutu gabeko lan bat da. Gure historia ikerketak beste emaitza bat izango zuen, proposamen zuhur hori aurrera atera bazen. Ikerketarako argitalpenei balio handia ematen ziola bistakoa da, nahiz eta, oraindik, I + D, askorentzat gai teknikoentzat bakarrik egon. I + D naziogintzaren mesedetan, historia, hizkuntza eta kulturaren ikerketan izan daitekeenik ere ez dute sumatzen, proposatzaileek ikusten bazuten ere.

Orain ehun eta bost urte justu Miñoien, alegia, Foralen erakundeari «Fiero Militarra» ezabatzea proposatzeaz, aurrelari bat izateaz gainera, bazekien zertaz ari zen, alegia, polizia erakunde zibila izan behar zuela.

Euskal irakaslego baten beharrianaz zuzen edo zeharka askotan idatzi zuen Sabinok. Hori guztia biltzea ez litzateke kaltegarri eta, seguru asko, diputatu zegoela proposamenen bat egingo zuela Diputazioan, artxiboan iker-

tzea aski litzateke. Tartean Moyano legea bazebilen mende erdiko kalteak egiten estatu zentralizatu baten, irakaskuntzako hiru mailetan euskara, katalana eta galegoa baztertuz eta maisuen izendapenak ere, gure kasuan, Valladoliden egiten ziren gaztelauen mesedetan. Hogei urte geroago, haren ondorengo Landeta eta Eleizalde, «Bizkayaren auzo ikastola» delakoak martxan jarriaz eta Zornotzan Maisu-Eskola sortzeko egitasmoa, gauzak bideratzen hasi ziren. Diputazio aldatetak eta Primo Riveraren Diktadurak zapuztu zituen asmo horiek.

ERAKUNDETZEA BESTE ARLO BATZUETAN

Sabinoren lanetan azterketa tematiko zehatz bat egiteko dagoela uste dut eta onuragarria izango litzateke alderdi askotatik. Haren idazlan ezagunetatik azterketa xume bat eginda, hara hor, beste arlo batzuetako erkundetzeaz jasotako adibide zenbait:

Folklorean ere nazio erakundetze asmoa igartzen zaio, hala nola konparatzen badugu –Durangoko Euskal Jaietan hogeitabat urterekin ikasteko egarri biziz egon baitzen– jai horietako ezpatadantza lehiaketa eta Bizkaiko folkloreak abolinaz:

«Este antiquísimo baile guerrero de nuestra raza está cayendo en desuso»
dio berak.

Hain zuzen 1997an, Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindiak, bion artean, Hendaian, Abadiaren mendeurrenkari, antolatu zuten Biltzarrean, txosten bat aurkeztu nuen eta hara zer esaten nuen pasarte batean:

«Beste zeharkako emaitza aipatzea nahi nuke eta hau da, «Euzko Abendaren Ereserkija» deitzen dena. Hain zuzen ere, bera hil da gero argitaldaria hain dio:

«Uste edo gogai onekin, 1902 urtian, barrero espertxian egularik erexerkixa idatzi eban. Ezpatadantzaren soñuegaz abestutako egin eban, geroago, bera il da gero Zabala'tar Kelda eresgilliak eresija atondu eban».

Sabino Aranak nondik atera zuen argi dago, 1886. urtean, lau herri horietako (Garai, Berriz, Abadiño eta Ihurreta) hasierako «Agintarien dantza» deitzen dugunarengandik, hain zuzen».

Urte gutxi geroago Donibane Lohizuneko *La Tradition Basque* izeneko jaialdiez iritzi oso kritikoa izan arren, hara gure Ezpatadantza eramatearen alde agertzen da Bizkaiko eta Lapurdiko tradizioak trukatzeko. Segururik, han ez zelako izan, ez zen enteratu nola Adema «Zaldubi» kalonjeak, lehendabizikoaz, «Zazpiak Bat»en aldeko ohiua bota zuen Donibanen eta A. Villasantek dioen legez:

«Sobresale entre éstos (patrióticos) el *Zazpi Eskualherriek*, que compuso para ser cantado, a manera de himno nacional, en los Congresos en que se juntaban los vascos de las diversas regiones».

Informazioa faltako zuen Sabinok, zeren eta literaturan, folklorean eta kulturaren Hegoaldekoak baino aurrerago baitzebiltzan Bidasoaz haraindi.

* * *

Antzerkia ere naziotasuna eratzeko oso baliagarritzat jotzen du. Irakurtzea besterik ez dago 1895an idatzitako haren artikulua sorta *Bizkaitarra* aldizkarian, hasi «Teatro Nacional» deitzen dena eta segidako kapituluak:

«El teatro como medio de propaganda», eta Azkueren «Vizcay'tik Bizkai'ra» antzezlanaz jarrai. Uste dut Aranak Azkueren kontrako aurreiritziak baztertu eta adiskidetzeko antzerki hau onuragarria izan zela. Eta antzerkia aipatzen duenen liburugintza eta prentsa aipatzen ditu, gaur ere balio berbera edo gehiago dutenak. Irakurtzea merezi du.

Haren katolikotasuna, unibertsal zentzuan ulertzen zuen eta Elizaren eta botere zibilararen banaketaz sinesten, ez eta Eliza nazional ez ere. Nocedal XIX. mendeko politiko integrista famatuaren aurkako zenbait iritzitan agertzen ditu Elizaren erakundetze politikoaren kontrako iritzi interesgarriak. Gaurko gaia ez da, baina bai gaurkotetasuna duena, aste honetako adierazpen batekin. Zioen 1902 urtean:

«Los Obispos, ciertamente, son los pastores de los católicos; mas no para guiarlos y apacentarlos en la política, sino para guiarlos y apacentarlos en la religión».